

ERZURUM'DAKİ YAKUTİYE MEDRESESİ İLE İLGİLİ BAZI MÜLAHAZALAR

Yrd. Doç. Dr.Nusret ÇAM

İlen tâmirat altında bulunan Yakû-tiye Medresesi, H.710 (M.1310-1311) yılında İl-Hanlı Hükümdarı Olcaytu Hüdâbende zamanında Cemâlettin Hoca Yakut tarafından yaptırılmış olup üç eyvanlı ve kapalı medreseler grubuna girmektedir. Medresenin doğusundaki ana eyvanın arkasında ayrıca bir türbe ve bununla medresenin kuzey-doğu hücrelerini birbirine bağlayan bir ara mekân bulunmaktadır. Portal, türbe ve minâre çıkıntıları hâric tutulursa en geniş yerde 25.40 x 33.20 m. ebâdında olan medresenin batı duvarı, doğu duvarına; kuzey duvarı da güney duvarına göre 0.20 m. daha uzun olup eser, bu hâliyle muntazam ve doğu-batı istikâmetinde simetrik bir plân şeması arz etmektedir.

Araştırmacıların dikkatini bilhassa taçkapı süslemeleri, mukarnaslı orta mekânı ve tuğla minâresinin çini mozaik süslemeleriyle çeken bu eser hakkında epeyce neşriyat yapılmış olmakla beraber (1), bunların bir kısmı yapının o sıralar kışla ve depo olarak kullanılması sebebiyle olsa gerek eserin mîmârî problemleriyle fazla teferruata girememişlerdir. Bir eserin sanat târihi açısından önemini lâıykıyla tesbit etmek, yapılacak bir restorasyonun aslına uygun olmasını temin etmek ve hakikat olan neyse onu gün ışığına çıkarmak açısından mîmârî anıtların mümkün mertebe derinlemesine incelenmesi gerektiği düşüncesinden hareketle, Yakûtiye Medresesi'nin bâzı inşâat problemlerini ve tesbit edebildiğimiz diğer birkaç hususu ele almaya çalışacağız. Hem, Türk sanat târihi araştırmaları,

artık ele alınan konuların derinlemesine ve etraflı bir şekilde incelenmesine imkân verecek kesâfete erişmiş bulunmaktadır. İşte biz bu sebeble, Yakûtiye Medresesi'nin tümü üzerinde değil; minâre,giriş mekânının üzerindeki mekân, türbe, türbe önü mekânı, taşçı işâretleri, bânisinin gerçek hüviyeti, hücre ışıklıkları, arka kapılar, taçkapı

(1) Yakûtiye Medresesi'nden doğrudan doğruya veya dolaylı olarak bahseden yayınlar şunlardır: İ.Akçay, Yakûtiye Medresesi, Vakıflar Dergisi VI, Ankara 1966, s. 146; M.O.Arik, Erken Devir Anadolu Türbe Mîmârisinde Türbe Biçimleri, Anadolu XI, 1967, s.83; R.Arik, Erzurum'da Osmanlı Öncesi Mîmârlık eserleri, (Basılmamış doktora tezi), Ankara, 1963 (Bu çalışmayı görmedik). A.Ş. Beygu, Erzurum Târihi Anıtları Kitâbeleri, İstanbul 1936; O.Aslanapa, Türk Sanatı II,İstanbul 1973; R.Curzon, Armenia, London 1854, s.39.; E.Diez-O.Aslanapa, Türk Sanatı, İstanbul 1955, s.70.; B.Karamağaralı, Türk Damgalarının Devamlılığı hakkında,Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, 2/9 (Aralık 1980) s.6.; H.Karamağaralı, Anadolu'da Moğol İstilâsından Sonra Yapılan Dînî Mimarlık Eserlerinin Plân ve Form Özellikleri, (Basılmamış doçentlik tezi), Ankara 1963.; İ.H.Konyalı, Erzurum Târihi, İstanbul 1960, s.302.; A.Kuran, Anadolu Medreseleri I., Ankara 1969, s.125.; M.Sözen, Anadolu Medreseleri İstanbul 1972, s. 3.; M.Özel, Erzurum'daki Selçuklu Devri Eserleri, Kültür ve Sanat, 5, İstanbul 1977, s.176.; M.H.Yınanç, Yakûtiye Medresesi, Tarih Yolunda Erzurum, 7-8, Erzurum 1961, s.10 ve 11-12 (12 Mart 1962), s.5. (Bu yazıda Yakûtiye Medresesi'nin bânisi olarak takdim edilip uzun uzadıya anlatılan Sinanuddin Yakut'un, eserin bânisi Hoca Cemâlüddin Yakut ile hiçbir alakası bulunmamaktadır.); H.R.Ünal, Les monuments İslamiques anciens de la ville d'Erzurum et de la Region, Paris, 1968, s.35.

taşlarının perçinleri gibi ya kısmen temas edilmiş, ya da hiç ele alınmamış meselelerini incelemeye gayret edeceğiz.

a) *Minâre :*

Yâkûtiye Medresesi'nin çifte minâreli olup olmadığı hususu epeyce münâkaşa edilmiştir. Bunlardan A.Ş. Beygu'ya göre, cephenin kuzey nihâyetinde bulunan yuvarlak gövde minâre değil, türbedir (2). Ondan sonraki bazı araştırmacılar da bu görüşe kısmen iştirak etmiş görünmektedir. Bunlardan bazılarına göre, cephe düzeni ve simetriği temin açısından aslında eserin çifte minâreli olması gerektiği hâlde, daha sonra burası yıkıldığı için, türbe hâline getirilmiş (3); diğer bir kısım araştırmacıya göre de minâre düşünülmüş olmakla birlikte hiç yapılmamıştır (4). İ.H. Konyalı ise bu gövdenin, bir deprem veya top güllesi darbesiyle yıkılan minârenin bâkiyesi olduğu kanâatindedir (5).

Gerçekten de medresenin kuzeybatı köşesinde ikinci bir minârenin varlığını düşünebilmemiz için birkaç haklı sebep bulunmaktadır ve bunların hiç şüphesiz en önemlisi cephede simetriği ve dengeyi temin etmek faktörüdür. Ayrıca, silindirik kule şeklindeki bu kalıntının, mevcut minârenin kâidesi ile aynı kalınlığı hâiz oluşu (4.10 m.), bu kalınlıktaki bir gövdenin ise türbe için küçük olması, burasının türbe olarak değil, minâre olarak yapıldığının en açık bir delilidir. O devirde, cephede minârenin simetriği olacak bir yerde yapılmış hiçbir türbeye yer verilmemiş olması da bunu göstermektedir.

Kaldı ki, Erzurum'u XVII. yüzyılın ortalarında birkaç defa ziyaret eden Evliya Çelebi, şimdi "Çifte Minâreli" olarak bilinen medreseden çifte minareli ismiyle değil "Eski Medrese" ismiyle bahsetmesi (6), şehirde o sıralar ikinci bir çifte minâreli yapının bulunduğunu akla getirmektedir. Anlaşılan, Çifte Minâre'ye bu isim, Yâkûtiye'nin, minârelerinden bir tanesinin yıkılmasından sonra verilmiş olmalıdır. Bu târih ise kanâatimizce Evliya Çelebi'nin Erzurum'u ziyaret târihi olan XVII. a-

sır ortaları ile, İngiliz yazarı R. Curzon'un Erzurum'da bir yıl kadar kaldığı târih olan 1850'li yılların arasına tekbül etmektedir. Zira, R. Curzon, meşhur seyyahımızın hilafına Tebrizkapı'daki bu yapıdan "Çifte Minâreli" (twine minaret) şeklinde söz etmektedir (7). Fakat, O'nun çizdiği resimde Yâkûtiye görülmemektedir (Resim:2). Erzurum'u XVIII. Yüzyıl başında gören ve resimlerini daha realist bir anlayışla çizmiş olan P.de Tournefourt'un (1656-1708) gravüründe (7a) sâdece Hatuniye Medresesi çifte minâreli olarak gösterilmiş ise de bu durum, ressamın bakış noktasının, Yâkûtiye'ye oldukça uzak olmasından ileri gelmiş olabilir (Res:3). Matrakçı Nasuh'un çizdiği Erzurum şehri minyatüründe (Res:4), gösterilen yapıların, mevcut yapılardan hangilerine ait olduğunu tesbit etmek oldukça müşkil ise de tasvirde üç eserin çifte minareli olarak gösterilmesi enteresandır (7b).

Ne var ki, R. Curzon'un yukarıdaki sözlerine ilâveten Yâkûtiye'nin oldukça harap bir vaziyette bulunduğundan ve eserin dökümhane olarak kullanılmasından dolayı her tarafın karardığından, fakat yapının şimdiki durumunun bile eskiden muhteşem bir yapı olduğunu gösterdiğinden bahsedip, minâre meselesine temas etmemesi (8). Yâkûtiye'nin bir minâresinin daha o zamanlar yok olduğunu göstermektedir. Bu durumda Yâkûtiye Medresesi'nin aslında çifte minâreli olduğu, fakat XVII. yüzyılın ortaları ile XIX. yüzyıl ortaları arasında bir tabii afet ya da savaşta

(2) A.Ş. Beygu, a.g.e., s. 151.

(3) B. Darkot, Erzurum, İslâm Ansiklopedisi IV, İstanbul 1948, s. 344; M. Sözen, a.g.e., s. 3.; İ. Akçay, a.g.e., s. 149.

(4) A. Kuran, a.g.e., s. 125

(5) İ. H. Konyalı, a.g.e., s. 321.

(6) Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, III, İstanbul, 1970, s. 207.

(7) R. Curzon, a.g.e., s. 39.

(7a) Joseph Pitton de Tournefort, 1656-1708 A. Voyage Into the, Levant, London 1741.

(7b) Nasul el-Matrakî, Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn (Haz.: H. G. Yurdaydın), Ankara, 1976, s. 207.

(8) R. Curzon, a.g.e., aynı yer.

gülle darbesi ile yıkılmış olduğunu söylemek mümkündür.

Minâre kaidesinin daha sonradan türbe olarak kullanıldığı şeklindeki bir görüşe gelince: Öyle anlaşıyor ki, böyle bir görüş, burasının türbe olduğunu gösteren müşahhas delillerden ziyade bu kısmın, şimdiki şeklinin Selçuklu ve İl-Hanlı türbelerine biçim olarak biraz benzemesinden ve minâre kâidesi olduğuna delâlet eden merdiven, v.s gibi işaretlerin kısmen ortadan kalkmasından kaynaklanmaktadır. Böyle bir mekânın sâdece şekil itibarıyla türbeye benzemesi dolayısıyla türbe olarak adlandırılması doğru olmayacağı gibi, yapının minâre kâidesi olduğunu gösteren işaretler de tamamen ortadan kalkmış değildir. Zira kule şeklindeki bu kalıntı, aynen minârede olduğu gibi dam hizasına kadar dolu olup zemine yakın bir yerde kapı izine de rastlanılmaktadır. Bu durumda, burasının hiçbir zaman türbe olarak kullanılmadığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Güney-batı köşedeki minâreye ulaşan merdivene benzer bir merdivenin burada mevcut olmadığı, zira buna gerek görülmediği zannedilmektedir. Çünkü, portalin gerisinde yer alan mekânın üstündeki eyvanın güney ve kuzey duvarlarında karşılıklı bir şekilde yer alan iki küçük kapı (Res.: 5, 6, 7; Şekil: 3, 4) güneydeki minâreye ulaşan yolun, damı takiben kuzeydeki minâreye ulaşmasına imkân verecek mâhiyettedir.

Bu kısmın minâre kâidesi olduğunu gösteren diğer bir işaret de, güneydeki minârenin pabuçluk kısmındaki üç basamaklı merdivenin bir benzerinin, kuzey minâresinin pabuçluk kısmında da yer almış olmasıdır (Res.:8).

b) Giriş mekânının üstündeki eyvan:

Portalin arkasındaki tonoz örtülü mekânın üstünde yer alan eyvan şeklindeki hacim, bugüne kadar esaslı bir şekilde ele alınmamıştır. Altındaki giriş dehliziyle birlikte taçkapı yüksekliğine erişen 4.00 m. x 6.05 m. ölçüsündeki bu eyvan, Yakûtiye ile ilgili yayınlarda ya hiç bahis konusu edilmemiş, ya da giriş dehlizinin üstündeki bu eyvana, iç avludan dayama merdiveniyle çıkıldığı

ifadesiyle yetinilmiştir (9). Aslında, bu tertibi ile Anadolu medreseleri arasında çok orijinal bir yere sâhip olan bu eyvanın Yakûtiye ile ilgili incelemelerde lâyık olduğu yeri alamayışının sebebi gâliba üst kattaki taştoprak yığınlarının fazla bir araştırmaya imkân vermemesi ve eyvanın kuzey ve güney duvarlarında yer alan kapıların dışarıdan görünmeyişidir. Biz, böyle bir eyvana dayama merdivenlerle çıkmanın akla yakın görülmediğini, minâreye ulaşmak için yapılan, giriş dehlizinin güneydeki odadan başlayan merdivenle dama çıkıldıktan sonra, buradan bir kapıyla üst eyvana geçildiğini düşünerek, taştoprak yığınlarını kaldırmak sûretiyle bahsettiğimiz kapılardan güneydekini ortaya çıkardık (Res.:5). Sonradan örüldüğü belli olan 97 cm. genişliğinde ve 164 cm. yüksekliğindeki bu kapıdan 30 cm. kadar olan açıklığından eyvana girildiğinde, bunun mukabilinde de hemen hemen aynı ölçülerini hâiz bir kapı (Res.:6,7) ve yanında da tahminen 87 cm. genişliğinde bir dolap nişi görülmektedir (Res.:9).

Bu bulgular, burasının sâdece portalle orta avlu arasında güzel bir nisbet elde etmek maksadıyla değil, belli bir fonksiyon icabı düşünülüp yapıldığını gösterecek mâhiyettedir. Zira bu eyvan sâdece taçkapı ile yüksek örtülü orta avlu arasında bir âhenk unsuru olarak düşünülmüş olsaydı, giriş kısmının ana eyvanda olduğu gibi zeminden portal nihâyetine kadar iki katlı değil bir bütün mekân hâlinde yapılması icap ederdi. Bu uygulamanın örneklerine başta Çay Yûsuf b, Yakup ve Atâbey Mübârezüddin Ertokuş medreseleri olmak üzere çeşitli eserlerde rastlamaktayız.

Konumuzu teşkil eden eyvana hücrelerin üstünden geçilerek girilmesi ve minâre kapısının zemin katının damı seviyesinde olması, medresinin bu kısmında ikinci bir katın daha bulunduğunu akla getirmektedir. Çünkü Erzurum gibi kışların çok soğuk ve altı-yedi ayın karla kapalı bulunduğu böyle bir şehirdeki medresenin talebe ve vazifelilerinin üst eyvana ve minâ-

reye çıkmak için kar ve soğuğa mâruz bırakılması, hiç de mâkul bir düşünce olmasa gerektir. Aslına bakılırsa, minarenin kapısını zemin kata almak ve giriş eyvanını da tek katlı yapmak sûretiyle meseleyi halledebilirdi.

Diğer taraftan, üst kata çıkan merdivenlerin 1,35 m.'ye varan genişliğiyle burasının, sâdece müezzin için düşünülmeyip talebe v.s. kimselerin devamlı inip çıkmaları için düşünüldüğünü işaret edecek mâhiyettedir. Ne var ki, eskiden mevcut olduğunu tahmin ettiğimiz, yapının cephesini boydan boya kateden ve muhtemelen beşik tonozla örtülmüş yekpâre iki oda hâlindeki bu ikinci kattan herhangi bir iz kalmamıştır. Böyle bir mekân anlayışı Divriği Melike Turan Dârüşşifası ile Karaman İbrâhim Bey İmâreti'nde görülmektedir. (Şekil:4)

Yâkûtiye Medresesi'nin cephesinde ikinci katın bulunduğunu gösteren iki delil daha bulunmakta olup bunlardan *birincisi*, ileride etraflı bir şekilde ele alacağımız taşçı işâretlerinden *birisinin*, cephe duvarındaki mevcut muhdes çörtenden itibaren beşinci sıradaki yani yaklaşık 2.00 m. yukarıdaki bir taşta da yer almış olmasıdır. *İkincisi ise*, 1960'lı yıllarda çekilen bir fotoğrafta açıkça görüldüğü üzere, portalin, kuzeydeki hücre ile birleşme noktasında, birinci katın damı seviyesinden yaklaşık 3.00 m. yukarısında yer alan duvar izidir (Res.:11). Son olarak şunu da belirtelim ki, binanın cephesinin iki katlı olması, eserin batı duvarına, portal ve minâreyle mütenâsip bir yükseklik kazandıracağı gibi, muhtemelen Divriği Dârüşşifası'nda olduğu üzere, cephedeki pencereler de esere hareketlilik sağlayacaktır (Şekil:5).

c) Türbe:

Medresenin ana eyvanının doğusunda yapıya bitişik bir şekilde yer alan ve iç çapı 5.10 m. olan gövdesini, kaval silmelerin meydana getirdiği sivri kemerlerin kuşattığı sivri külâhlı türbe, 15.50 m. ye varan yüksekliğiyle, batıdaki yüksek minâreler karşısında denge unsuru olmaktadır. Bu durum, medreseye yanlardan ve arka taraftan

bakıldığı zaman daha bâriz bir şekilde belli olmaktadır (Res.12).

İşte medreseyi doğu cihetinde gayet güzel bir şekilde tamamlayan bu türbenin, medreseyle aynı zamanda yapıлып yapılmadığı hususu öteden beri tartışılmıştır. Yâkûtiye üzerinde şimdiye kadar çalışan araştırmacıların he-men hepsi, bu türbenin medreseden daha önce mevcut olduğu kanaatinde idirler (10). Türbenin gerek mescit, gerekse mumyalık kısımlarının, bu tip diğer yapılarıdaki tatbikatın aksine bir şekilde ana eyvana birer kapı ile irtibatlandırılmayışı, insanı bu iki yapıyı birbirinden ayrı düşündürmeye sevk edilmektedir. Gerçekten de, mumyalığa, bu ana eyvanın kuzeyindeki büyük hücrenin doğu duvarından açılan bir kapıdan geçildiği gibi, mescit kısmına da hâlen bunun üstündeki benzeri bir geçitten girilmektedir (Şekil:1). Ne var ki bu türbenin medreseyle aynı zamanda yapıldığını gösteren kuvvetli deliller bulunmaktadır:

1-Medresenin taçkapısındaki inşâ kitâbesinde yer alan *امر بعمارة هذا المدفن*

(Emere bi imâreti hâza'l-medfen....) ibâresindeki *medfen* kelimesi, bu hususta en büyük delildir (11). Kitâbede zikredilen bu "medfen"in, yani türbenin, uzun süreden beri türbe olarak adlandırılan, cephenin kuzey köşesindeki silindirik minâre kâidesi de olmaz.

2-Türbenin, medresenin ana eyvanı ile olan insicamı da her iki yapının beraber düşünülp inşâ edildiğini göstermektedir. Türbenin, evyana açılan penceresinin, tam mihverde olması ve tür-

(10) Türbenin, medreseden önce yapıldığını söyleyenlerin başında A.Ş. Beygu gelmektedir. (Bk.: a.g.e., s. 148). Ancak bu görüş, İ.H.Konyalı tarafından şiddetli bir şekilde tenkit edilmiştir (Bk.: a.g.e., s. 330.). M.Sözen, ise bu türbenin medreseden çok önce olmasa bile epeyce bir süre önce yapıldığını söylerken (Bk.: Anadolu Medreseleri 32, s.5-6) İ.Akçay da türbeyi 13.asır Selçuklu eseri olarak görmek temâyülündedir. (Bk.: a.g.e., s.150).

(11) Kitâbede "medrese" kelimesi zikredilmezken, "medfen" kelimesinin zikredilmesi, herhalde birinci kelimenin yazılmayarak unutulmasıyla ilgilidir.

benin üst kornişinin hemen hemen altında yer alan geometrik tezyinatlı kuşağın, türbe gövdesini baştan başa kuşatmayıp, dışa bakan taraflarını kattiktikten sonra medresenin doğu duvarının hizasını 30 cm. kadar geçtikten sonra düzgün bir şekilde bitmesi (Res:15), bu kanaatimizi kuvvetlendirmektedir. Eğer türbe medreseden daha önce yapılmış olsaydı geometrik bezemeli bu ufkt silmenin, türbe gövdesini kesintisiz kuşatması kaçap ederdi.

3-Türbenin medreseyle birleştiği yerde tam bir derz bütünlüğünün bulunmaması hususu bu iki yapının aynı zamanda, fakat farklı ustalar tarafından yapılması ile ilgili olup, neticeyi değiştirecek mâhiyette değildir. Zîra aynı şey minâre ve portal için de söz-konusudur. Kaldı ki kitâbedeki "med-fen" kelimesi ile hendesi tezyinat kuşağının aldığı şekil, medrese ile türbenin hemzaman olduklarının kuvvetli bir delilidir.

4-Sözün burasında, türbenin mescit ve mummyalık kısımlarına niçin ana eyvandan geçilmeyip de kuzeydeki büyük hücreden bir ara mekân vasıtasıyla geçildiği sorusuna da cevap vermek gerekmektedir. Zîra, bu soruya mâkul bir cevap bulunmadığı takdirde, türbenin medreseyle aynı zamanda yapıldığı şeklindeki bir iddianın inandırıcı olamayacağı açıktır. Öyle anlaşılıyor ki, türbeye ana eyvandan geçilmeyişinin üç sebebi bulunmaktadır: a) Türbenin mescidine çıkışı ve mummyalığa inışı sağlayacak merdivenler, bu kısmın arka tarafını kullanılmaz hâle getireceği için bundan sarfı nazar edilerek dershane olarak kullanılan bu eyvana yer kazandırmak. b) Eyvanın güzelliğini bozmamak. c) Türbenin mescit ve mummyılığına kıblenin tam mukâbilinden girişi temin etmek. Her ne kadar Tokat Nuredin b. Sentimur (12), Niğde, Hüdâvend Hâtun (13) ve Gündoğdu türbelerinde (14) olduğu gibi Anadolu türbelerinin bazılarının giriş kapıları kuzeyde yer almıyorsa da, büyük çoğunluğunun kapılarının tam kuzeyde yer aldığı da bilinen bir gerçektir. Kezâ, Erzurum'daki mevcut türbelerin hemen tamamında bu anlayışın hâkim olması,

Yakûtiye'de de aynı geleneğe riâyet etmek için bu çâyeye başvurulduğunu göstermektedir.

Bütün bu bilgiler çerçevesinde, Yakûtiye Medresesi'nin ve türbesinin birlikte yapıldığını söylemek herhalde yanlış olmayacaktır.

d) Türbe önü mekânı:

Dershane eyvanının arkasında 6.20 m. kadar çıkıntı teşkil eden türbe ile, medresenin kuzey-doğu hücrelerini birbirine bağlayan bir ara mekân bulunmaktadır. Yakûtiye ile ilgili hemen hemen bütün araştırmalarda muhdes olduğu ifade edilen (15) bu ara mekânın ne zaman ve hangi zorlayıcı sebeplerle yapıldığı konusunda ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Tonozunun türbe ile birleşme noktasında herhangi bir anormallik bulunmadığından, içeriden hiçbir ilâve görünüşü taşımayan bu ara mekânın dış yüzü, bunun aksine burasının sonradan eklendiğini gösteren birkaç emâre ihtiva etmekte olup bunlardan *birincisi*, buradaki pencerelerin, türbe pencerelerinden farklı üslûpta yapılmış olmasıdır. Türbenin pencere açıklığı, kavsarası mukarnaslarla doldurulmuş bir çerçeve içerisine alındığı hâlde, bu ara mekânın pencereleri oldukça sade dikdörtgen şeklindedir. Bu haliyle bu son kısmın pencereleri, herhangi bir güzelik endişesi olmaksızın alelacele yapılmış intibâını uyandırmaktadır (Res.:12).

Bu mekânın sonradan yapılmış olduğunu gösteren *ikinci* bir delil ise *yeni duvarın türbe gövdesi ile iyice birleşmesi için* türbe gövdesini müteselsil sivri kemerli panolar halinde kuşatan kaval silmelerin, ara mekânın doğu duvarı ile birleştiği noktada *gâyet çirkin bir şe-*

(12) A.Gabriel, Monuments Turcs d'Anatolia-Amasya, Tokat-Sivas, Paris, 1934, s. 104.

(13) A.Gabriel, Monuments Turcs d'Anatolia-Kayseri, Niğde, Paris, 1931, s.145.

(14) A.Gabriel, a.g.e., s. 150.

(15) İ.Akçay, türbe önü mekânının muhdes olduğunu söylerken haklı olarak "türbenin firiz ve gövde süslemelerinin dışta olduğu gibi bu kısımda da devam etmesini" delil göstermektedir ki pek haklıdır. (Bk.: İ.Akçay, a.g.e., s.150.).

kilde yontularak, hatta kırılarak yer açılmasıdır. (Res.17) Eğer bu iki kısım aynı zamanda yapılmış olsaydı usta böyle bir acemiliğe düşmeden de bir hâl çaresi getirebilirdi. Medresenin bütün elemanlarını hesaplı bir şekilde yerleştiren bir mîmar için bu hiç de zor bir iş değildi.

Üçüncüsü ise, türbe gövdesini korniş altında kuşatan geometrik tezyinat kuşağının, güneyde, ana eyvanın damı üstüne tekâbü'l eden yerde saçak hizasından itibaren 30cm. kadar içeride bittiği hâlde, kuzeydeki mekânın damının üstünde aynı şekilde nihâyetlenmeyip, mukâbilinde olduğu gibi ana eyvanın damının üzerine ulaşacak şekilde devam etmiş olmasıdır (Res.16). Eğer bu ara mekân, türbe ile birlikte yapılmış olsaydı, bu firizin, ana eyvanın üzerine kadar uzatılmayıp, bitiş noktası dışarıdan ve aşağıdan bakıldığında gözükmeyecek kadar bir miktar işlenmesi icap ederdi.

İşte bu işaretlerin ışığı altında, bu türbe önü mekânının sonradan yapılmış olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, ortada hâlâ halledilmesi gereken birkaç problem daha bulunmakta olup bunlardan birincisi, bu ara mekâna medresenin kuzey-doğu hücrelerinden giriş sağlayan kapının sâde fakat muntazam bir şekilde yapılmış olmasıdır. İlk bakışta herhangi bir anormalliğin ve sonradan açılmışlık hissinin göze çarpmadığı bu kapının dikkatli bir şekilde tetkik edilmesiyle, burasının, medrese ve mumyalık kapılarından farklı olduğu müşahade edilmektedir. Bu farklılık, bahsettiğimiz diğer kapıların aksine, bu kapının dikdörtgen çerçeve içerisine alınmamış olmasından ileri gelmektedir. Ayrıca, medresinin hücrelerinin ve mumyalığın kapıları, birer dikdörtgen silme ile çerçevelendiği hâlde bu ara mekânın kapısının böyle bir çerçeve içine alınmayışı da bu kanâati kuvvetlendirmektedir.

Bu kapının muhdes olduğunu gösteren diğer bir işaret de, yerden 1.65 m. yükseklikteki kapıya ulaşmak için yapılan basamakların durumudur. Bu basamaklar duvara ve birbirlerine iyice

raptedilmeksizin ve fazla ihtimam gösterilmeden üst üste konulduğu gibi, merdivene yer açmak maksadıyla de kible duvarının 3.55 m. yüksekliğe kadar olan kısmı 20 cm. derinliğinde pahlanmıştır (Şekil:1).

Şimdi burada, bu ara mekânın hangi maksatla ve ne zaman yapıp kapısının da niçin duvarın delinmesi sûretiyle açıldığı meselesi karşımıza çıkmaktadır. Öyle anlaşıyor ki, daha önce medreseyle doğrudan bir irtibatı bulunmayan türbenin mescit kısmı, medrese top dökümü için tahsis edildiğinde kullanışlı bir vasfı hâiz değildi. İşte türbeyi dökümhânenin bünyesine dâhil etmek için, türbenin mescit kısmı ile kuzey-doğudaki hücre bir ara mekânla bir birine bağlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu değişikliğin tarihini bilmiyorsak da, bunun, R.Curzon'un eseri gördüğü ve dökümhâne olarak kullanıldığını söylediği tarih olan 1850 yılından öncesine gittiğini ve muhtemelen Rus tehdidinin çoğalmaya başladığı XVIII.yüzyılın ortalarında vukûu bulduğunu söyleyebiliriz.

Burada ele almamız gereken diğer bir konu da, mumyalığın önünde yer alan ve üstteki türbe önü mekânının benzeri vaziyette olan mumyalık önü mekânının durumudur. Mumyalığa niçin batısındaki eyvandan veya kuzey cihette açılacak bir kapıdan doğrudan doğruya girilmemiştir de 3.07 m. eninde, 3.75 m. genişliğinde ve 2.75 m. yüksekliğinde Bursa kemerli tonoz örtülü bir ön mekâna ihtiyaç hissedilmiştir? Kanâatimizce mumyalığa doğrudan doğruya ana eyvandan girilmeyişinin sebebi, yukarıda *türbe* bahsinde 4. paragrafında izah ettiğimiz 3 ihtimalden birisi veya tamamı olmalıdır. Gerçekten de mumyalık girişi ana eyvandan başka bir yere alınmak sûretiyle hem yer kazanılmış, hem eskiden çini kaplamalarıyla (16) zarif bir görünüşe sâhip ana eyvanın güzelliğine hâlel getirilmemiş, hem de türbe girişinin kuzeyden olma geleneğine riâyet edilmiştir. Fakat mumyalığın bu kapısı, tam üstünde yer alan ara mekân kapısı gibi

sâde olmayıp medrese hücrelerinin pahlı silmelerine benzer bir silmeyle çerçelenmiştir. Bu da bize bu kapının ve dolayısıyla mummyalık girişinin medreseyle hemzaman olduğunu işaret etmektedir. Ancak bu durum giriş kapısı *hi-tişik* başka bir yapının içinde yer alıp, 1.70m. kadar kısmı da yerin üstünde olan ve bildiğimiz kadarıyla başka hiçbir türbede görülme-yen garip bir tatbikatı da berâberinde getirmiş olmaktadır (Şekil:6). Böyle bir mummyalık anlayışı gerçekten de alışılmışın dışında bir uygulama olmakla berâber, yukarıdan beri sıralaya geldiğimiz işaretler ve tzhahlar, bizi böyle bir mummyalık şeklini kabullemeye zorlamaktadır.

e) Taşçı İşaretleri:

Eserin büyük ölçüde yenilenen ve hâlen de yenilenmekte olan taş kaplamalarındaki dilitasyonları ve malzeme farklılıklarını tesbit etmeye çalışırken, taçkapı ile sağlam kalan minâre arasındaki duvarın çörtten hizasında yeni harflerden H harfine benzer bir işaret gördük. Ancak bunların ve daha başka işaretlerin cephe duvarının üst kısmındaki kirli sarı renkteki kalker taşlarında görülmesiyle, bu işaretlerin yeni olmayıp monogramlar olduğu anlaşılmıştır. Bunlardan başka, mescit eyvanının dış yüzünde ve daha pekçok yerde birçok işaretlere rastlanılmaktadır (Res.:10, 18 ve Çizim:1).

Bu işaretlerin bizi ilgilendiren tarafı, aynı işaretlerin başka yapılarda da bulunup bulunmadığı ve bulunuyorsa, bu eserler arasında herhangi bir münâsebetin mevcut olup olmadığı hususudur. Literatürlerden tesbit ettiğimiz kadarıyla, Yâkûtiye' deki H şeklindeki taşçı markası, daha önce H. 602 târihli Kayseri Çifte Medrese'de (17) ve daha sonra da 1335 târihli Niğde Sungur Bey Câmii'nde (18) kullanılmış bulunmaktadır. Bu durumda, eğer bir marka, sâdece bir taşçı âilesinin işareti olarak kalmış ve bu işaretin varlığından haberdâr olan başka kimseler, kendilerine başka işaretler seçmiş iseler, H monogramını kullanan âilenin zandâtını 135 yıl boyunca devam ettirmiş bir aile olduğu ortaya çıkmaktadır. Çifte Med-

rese'nin târihinin çok önce olması dolayısıyla, bu yapıda bu markayı kullanan yapıcı ustasının veya âilesinin başka olduğunu düşünsek dâhi, yapılış târihleri birbirine yakın ve her ikisi de İl-Hanlı eseri olan Erzurum Yâkûtiye (M.1310) ile Niğde Sungur Bey câmii'nde (1335) aynı ustaların çalışmış olduğunu ihtiyat kaydıyla söyleyebiliriz.

f) Bânisinin hüviyeti:

Eserin Arapça kitâbesinde (Resim: 13) bânisinin ismi açıkça yazılmasına rağmen, ibârenin A.Ş. Beygu tarafından yanlış tercüme edilip bu yanlışlığın daha sonraki bazı araştırmacılar tarafından aynen tekrarlanması sebebiyle bu konuya temas etmek zarûreti bulunmaktadır: (x)

امر بعمارة هذا المدفن في ايام دولة او لجايو سلطان خلد
الله ملكه من فواضل انعام السلطان غازان وبلغان خاتون
انار الله برهانها جمال الدين خواجه ياقوت الغازاني في
سنة عشر وسبعماية (*)

şeklindeki kitâbede yanlış tercüme sebebiyle İl-Hanlı hükümdarı Sultan Olcaytu'nun erkek kardeşi Gâzan Hân'ı da kadın olarak telakki edip eserin Sultan Olcaytu Mehmed zamanında karıları Gâzan'la Bulgan tarafından, Gazan şehirli Hoca Yâkut'un nâmına ifade eden bir görüş (19) İ.H. Konyalı'nın haklı ve şiddetli tenkidine sebep olmaktadır (20). Aynı hatâ, İslâm Ansiklopedisi'nin Erzurum maddesi yazarı tarafından da tekrarlanmıştır (21). A.Ş. Beygu'nun bu anlayış tarzı, tesirini giderek kaybedip yerine İ.H.Konyalı'nın görüşü benimsenmişse de, izlerinin tamâmen silinmediği de bir vâkıdır. Meselâ, eserin Hoca Yâkut adına yapılması

(17) A.Gabriel, a.g.e., s. 62.

(18) A.Gabriel, a.g.e. s. 129.

(*) İ.H.Konyalı'nın verdiği bu kitâbe sûretinin son kısmında matbaa hatâsı olarak * ستة * (sitte= altı) kelimesi eklenmiş olup bu maddî hatâ İ.Akçay tarafından farkedilmeyerek Konyalı'dan aynen-dipnot verilmek sûretiyle aktarılmış ve böylece eserin târihi, İ.Akçay'ın makâlesinde 716 1316 şeklinde ifâde edilmiştir (Bk. İ.Akçay, a.g.e., s. 151).

(19) A.Ş.Beygu, a.g.e., s. 150

(20) İ.H.Konyalı, a.g.e., s. 330

(21) B. Darkot, a.g.e., s. 344

(22) ve Hoca Yâkut'un Gâzan'lı olduğu (23) hususları bunların bir kısmını teşkil etmektedir. Eserin kitabesinden sarâheten anlaşıldığına göre, medrese "Hoca Yâkut adına" değil, Hoca Yâkut tarafından yaptırılmıştır. Kezâ, İl-Hanlılar'ın bu Erzurum ve Bayburt havâlisi komutanının isminin arkasından gelen الغازاني (el-Gazanî) kelimesinin sonundaki nisbet eki (ت= ي), bir yer adına değil, Hoca Yâkut'un, mâhiyeti olmakla şeref duyduğu anlaşılan Sultan Gâzan Han'a atfedildiğinden kelime bu şeklini almış bulunmaktadır. Selçuklu devrinde yetişen meşhur hattat Yâkut el-Musta'sım'ın adının sonundaki nisbet bildiren Arapçadaki ت (ي) ekinin Musta'sım adındaki bir yere değil, Musta'sım adındaki halifeye atfedilmesi örneğinde olduğu gibi, aynı şey burada Gâzanî kelimesi için de sözkonusudur. Dolayısıyla Yâkûtiye medresesinin bânîsinin nereli olduğunu bilmiyorsak da İl-Hanlı hâkanî Gâzan Han'ın güvenilir adamı olduğu anlaşılmaktadır.

g) Çiniler:

Yâkûtiye'nin sâdece minâre çinileri günümüze kadar ulaşmış olup İ.H.Konyalı'nın kitabını hazırlamak için araştırmalar yaptığı daha 1950'li yılların sonlarında mevcut olan (24) medresenin mescit ve ana eyvanlarındaki son çini parçalarından bugün herhangi bir şey kalmamıştır. Hattâ İ.Akçay'ın beyanına göre çiniler 1965'lerde tamâmen yok olmamıştı (25).

İyi bir tesâdüf eseri olarak, türbe mescidinde ölçü alınırken, mihrabın zemin seviyesine yakın bir yerde mavi renkli çini parçalarına rastladık (26) (Res.:19). Bundan başka, duvarların 3.15 m.ye kadar olan kısmında yer yer altıgen şeklinde ve çiniye delâlet ettiği anlaşılan alçı izleri bulunmaktadır. Böylece Yâkûtiye'nin mimârisinden, ana eyvanından ve mescidinden başka türbenin mescit kısmının da çinilerle tezyin edildiği ortaya çıkmaktadır.

h) Hücre Işıklıkları:

Mevcut gayrimizâmî şekilleri itibâriyle orijinal oldukları şüpheli bulunan hücre ve eyvanın tepe ışıklıklarının dikkatli bir şekilde incelenmesi

hâlinde bunların büyük bir kısmının aslında orijinal oldukları, fakat medresenin dökümhâne hâline getirilmesiyle birlikte genişletildikleri ortaya çıkmaktadır. Zîra dışarıya açılan pencerelerin bulunmadığı böyle bir yapıda tek aydınlatma kaynağının tepe aydınlıklıkları olması yanında, ana eyvanın iki tarafındaki büyük hücrelerin tonozlarında yer alan ışıklıkların etrafı mukarnaslarla çerçevelenmiş bulunmaktadır (Res.:20). Ayrıca medresenin iç avlusundaki örtünün, Erzurum Ulu Camii'nin (27) aynısı olması sebebiyle bunların aydınlık fenerlerinin de aynı anlayışta yapıldıklarını söyleyebiliriz (Şekil:2-7).

i) Arka kapılar:

Medresenin kuzey-doğu köşesindeki hücrenin iç avlu ile irtibatını sağlayan kapı genişletildiği gibi, doğu duvarı üzerinde dışarıya açılan 2.90 m. genişliğinde bir kapı açılmış bulunmaktadır. Yâkûtiye ile ilgili yayınlarda bu kapının sonradan açıldığı ifade edilmektedir. Ancak, Metin Sözen ve İlhan Akçay'ın verdikleri plânda binanın güney-doğu hücresinin doğu duvarı üzerinde de bir kapı görülmektedir. Şimdi mevcut olmayan bu kapı da öyle zannediyoruz ki, kuzey-doğu hücresinin kapısı ile aynı zamanda açılmış ve yakın zamanda kapatılmış olmalıdır.

j) Taçkapı taşlarının perçinleri:

Taçkapının yer yer kırılmış taşlarının arasından, yan yana taşları birbirine perçinleyen şeklindeki demir çubukların kurşun veya içerisine gömülmüş uçları görülmektedir (Res: 22). Bu çubukların eni 3 cm., kalınlığı 1 cm., taş içerisine giren kısmı 4 cm., ve ufkî

(22) M.Sözen, a.g.e., s.1.

(23) A.Kuran, a.g.e., s. 127.

(24) İ.H.Konyalı, a.g.e., s. 322

(25) İ.Akçay, a.g.e., s. 148

(26) Bu çinilerin daha önceden muhterem hocamız Prof.Dr. Haluk Karamağaralı tarafından tesbit edilip resminin çekildiğini, sayın Doç.Dr.Yılmaz Önge'den, bu makaleyi yazmaya başlamadan az önce öğrenmiş bulunuyoruz, kendilerine teşekkür ederiz.

(27) H.Karamağaralı, Erzurum Ulu Câmiî, Yıllık Araştırmalar Dergisi III, Ankara 1981, s.4,

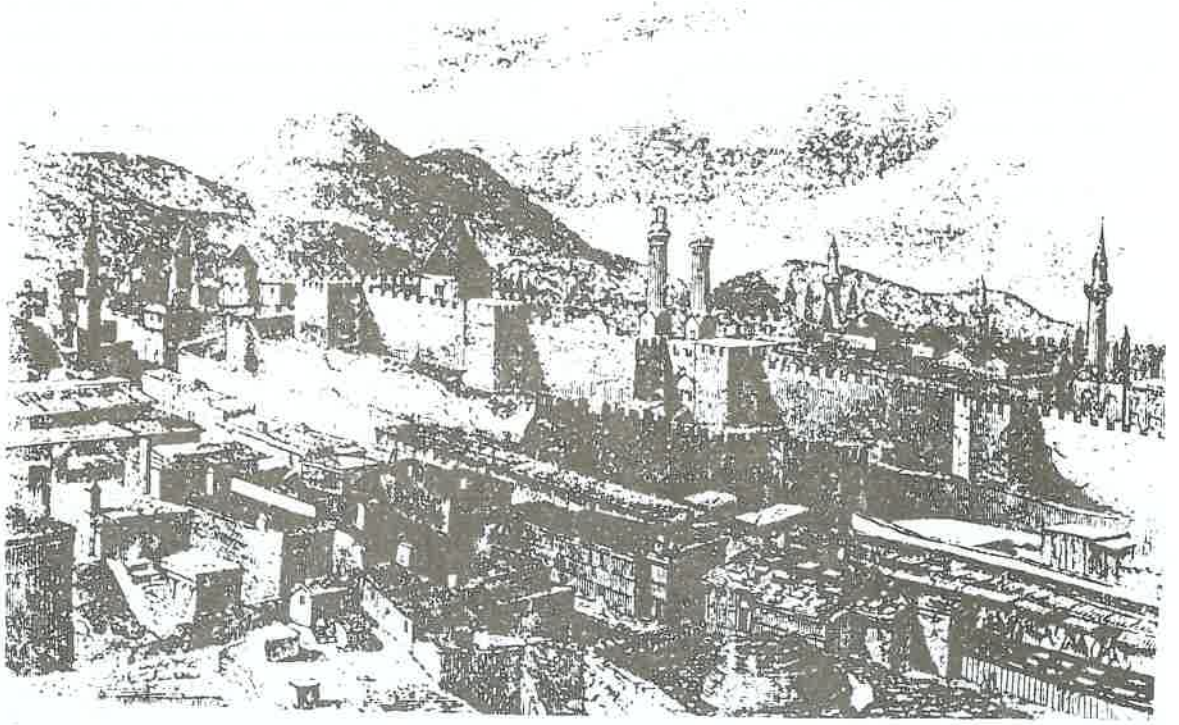
uzunluğu tahminen 16 cm.'dir. Binaya önemli ölçüde sağlamlık kazandırması dolayısıyla yapı tekniği bakımından önem arzeden bu perçinler sadece taç kapıda kullanılmış gözüküyorsa da, yapının minâre gibi sağlamlık isteyen yerlerinde de kullanılmış olmalıdır.

Buraya kadar söylediklerimizi özetleyecek olursak: Yakütiye medresesi tek değil çifte minâreli olup, şimdi sadece kâide kısmı ayakta kalmış bulunan yer hiçbir zaman türbe olarak kullanılmamış; giriş mekânının üstündeki eyvânâ üst kattan geçildiği gibi, büyük bir ihtimalle burada ikinci bir kata yer

verilmiştir. Ana evyanın gerisindeki türbe medreseden önce değil, medreseyle birlikte, onun bir tamamlayıcısı olarak yapılmış, ancak türbe önü mekânı sonradan yapılmıştır. Bununla beraber mumyalık kısmının girişinde yer alan hacim orijinaldir. Ayrıca, türbenin iç-risi de mâvî renkli çinilerle bezenmiş olup medresenin top döküm atelyesi olarak kullanılmasıyla birlikte eser bazı tâdilatlara mâruz kalmış. Bu sebeble türbe önüne bir giriş mekânı ilâve edilmiş, doğu taraftaki iki büyük hücreye birer kapı açılmış ve tepe ısıklıkları genişletilmiştir.

Resim 1 : Yakutiye Medresesi'nin batıdan genel görünüşü.

Resim 2 : Curzon'un Erzurum gravürü.

Resim 3 : Tournfort'un Erzurum gravürü.

Resim 4 : Matrakçı Nasuh'un Erzurum Minyatürü.

Resim 5 : Giriş dehlizi'nin üstünde yer alan güneye bakan kapısı.

Resim 6 : Aynı eyvanın kuzeye açılan kapısı.

Resim 7 : Aynı kapının dıştan görünüşü.

Resim 8 : Kuzeydeki minarenin papuçluk kısmındaki merdiven izleri.

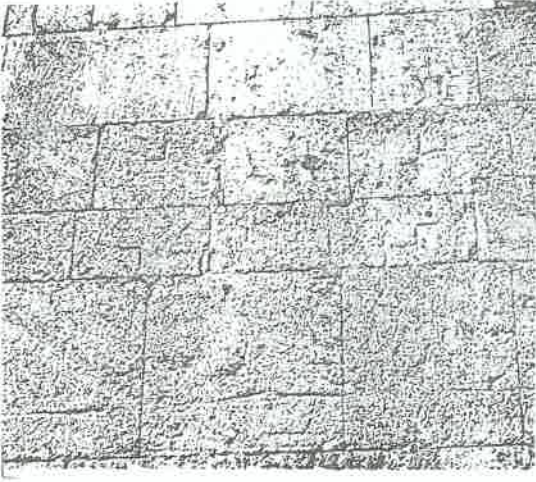
Resim 9 : Batıdaki eyvanın güney duvarında bulunan dolap nişi.

Resim 10 a : Cephede çörtten civarında yer alan damgalar.

Resim 10 b : Cephenin sol kanadında yer alan damgalar.

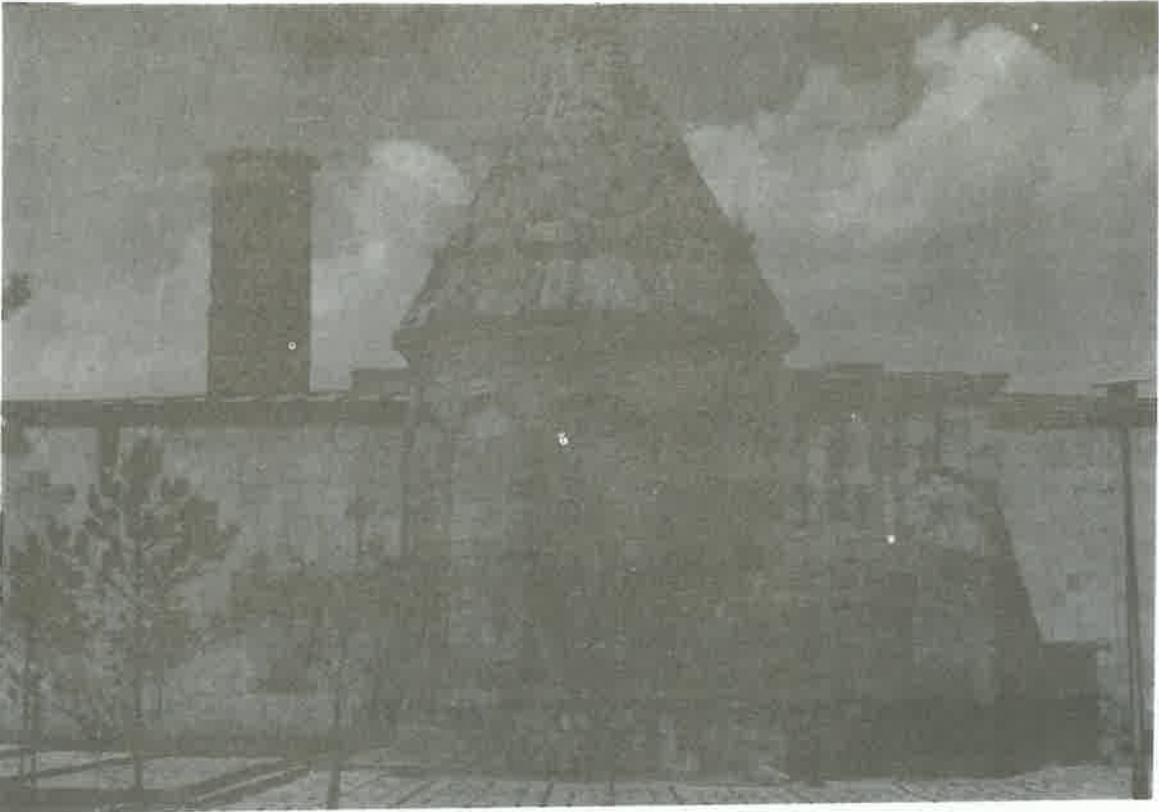

Resim 10 c : Cephede ikinci kata âit diğer damgalar.

Resim 11 : Cephede ikinci kata ait duvar kalıntısı.

Resim 12 : Yâkutiye Medresesi'nin doğudan genel görünüşü.

Resim 13 : Portaldeki inşâ kitâbesi.

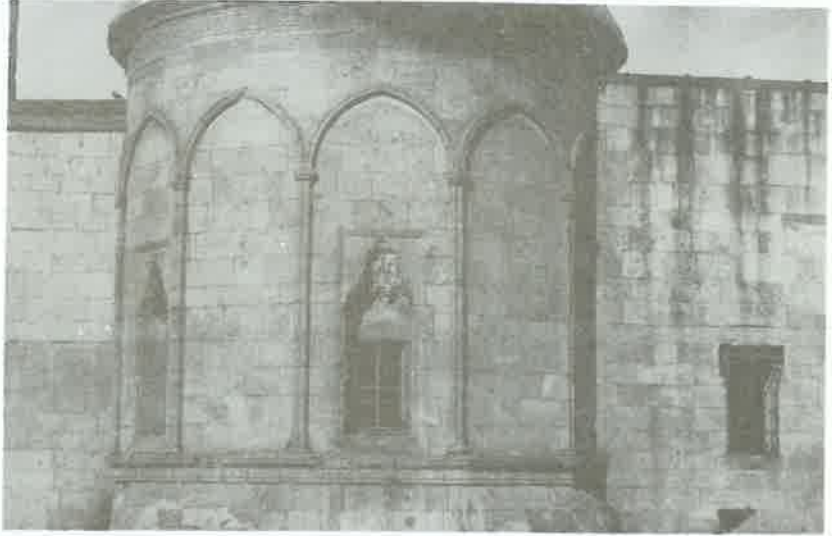
Resim 14 : Aynı kitâbenin "medfen" ibâresinin yer aldığı baş kısmı.

Resim 15 : Türbe ile ana eyvanın birleşme noktasının üstten görünüşü.

Resim 16 : Türbenin, türbe giriş mekânı ile birleşme noktasının üstten görünüşü.

Resim 17 : Türbenin giriş mekânı ile birleşme noktasının doğudan görünüşü.

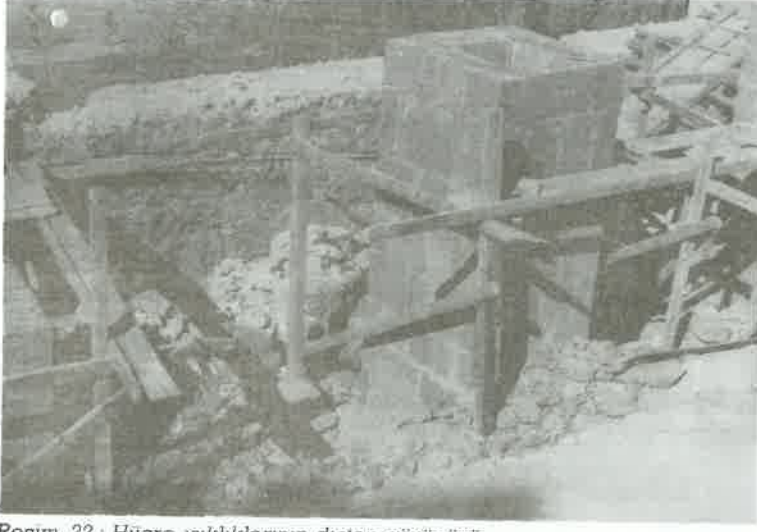
Resim 18 : Yâkutiye Medresesi'nin mescit kısmının dış yüzünde yeralan damgalar.

Resim 20 : Türbenin mihrabında bulunan çini parçası.

Resim 21 : Hücre ışıklılarından bir tanesinin içten görünüşü.

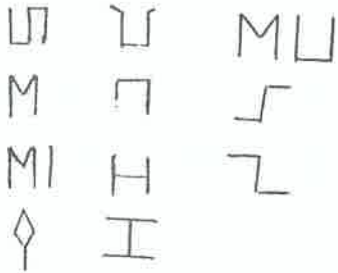

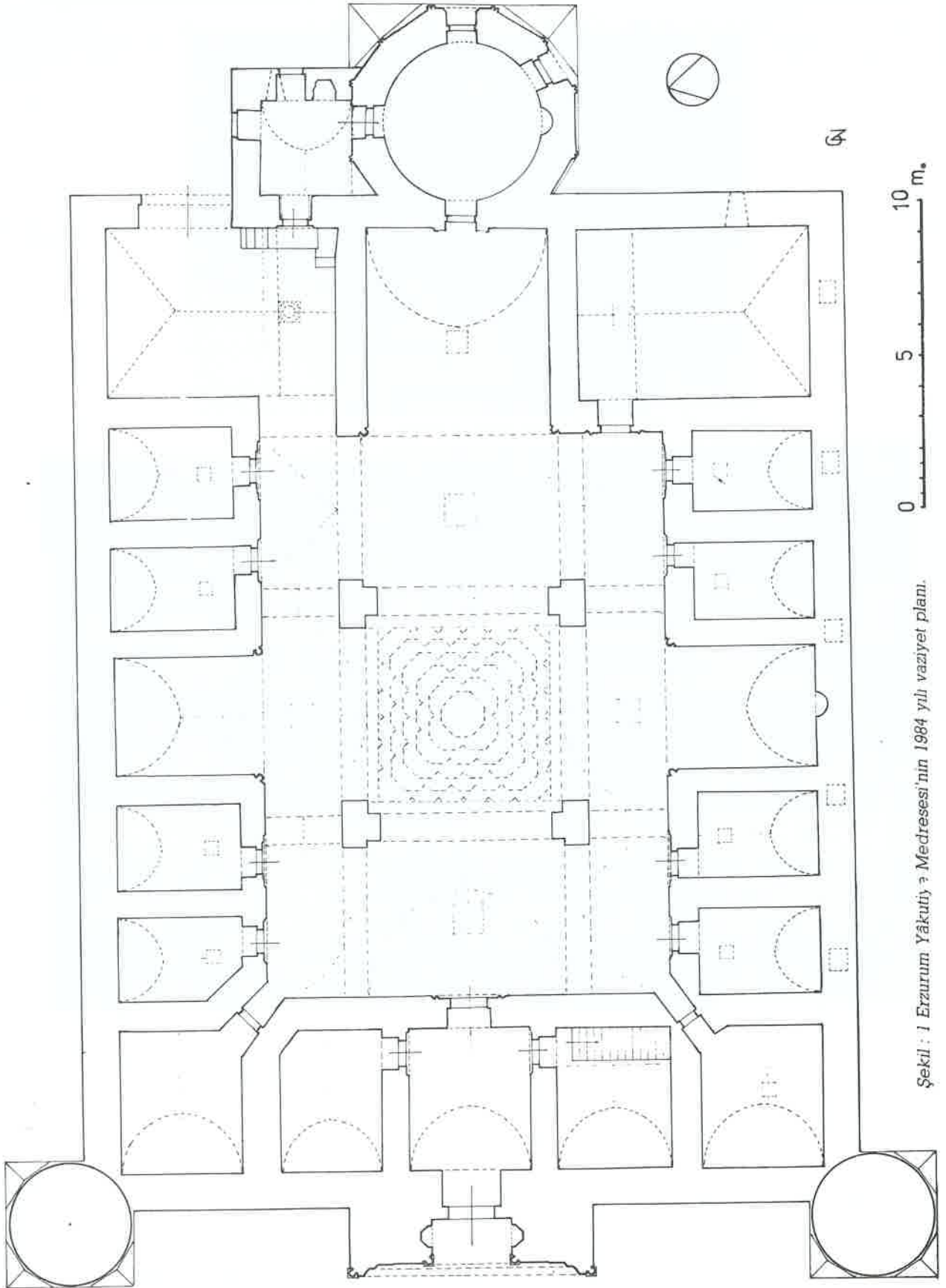
Resim 22 : Hücre ışıklıklarının dıştan görüntüsü.

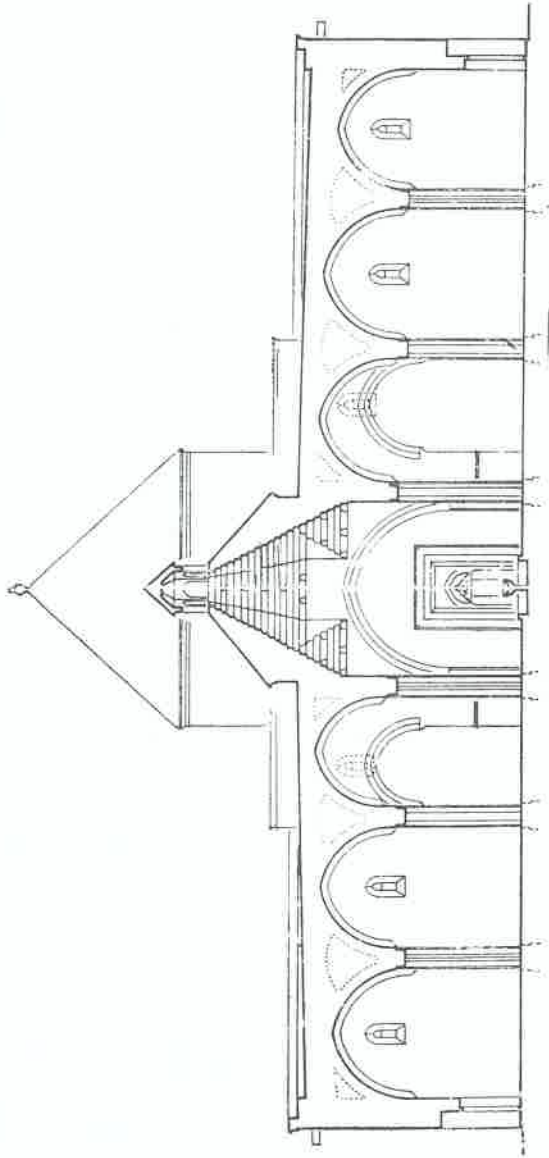
Resim 23 : Portal taşlarındaki perçin

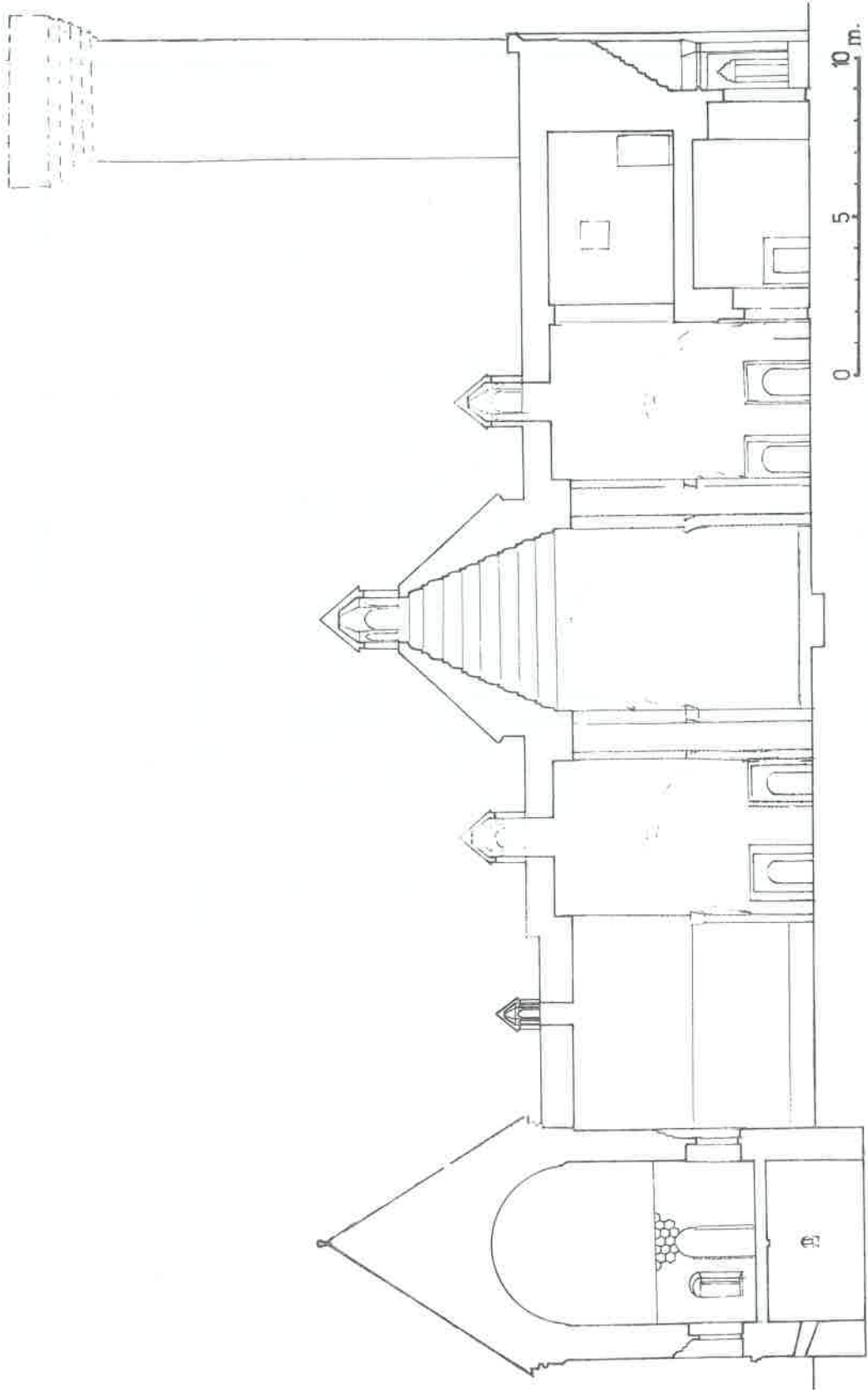
ÇİZİM 1. Medresenin muhtelif yerlerinde bulunan damgalar.

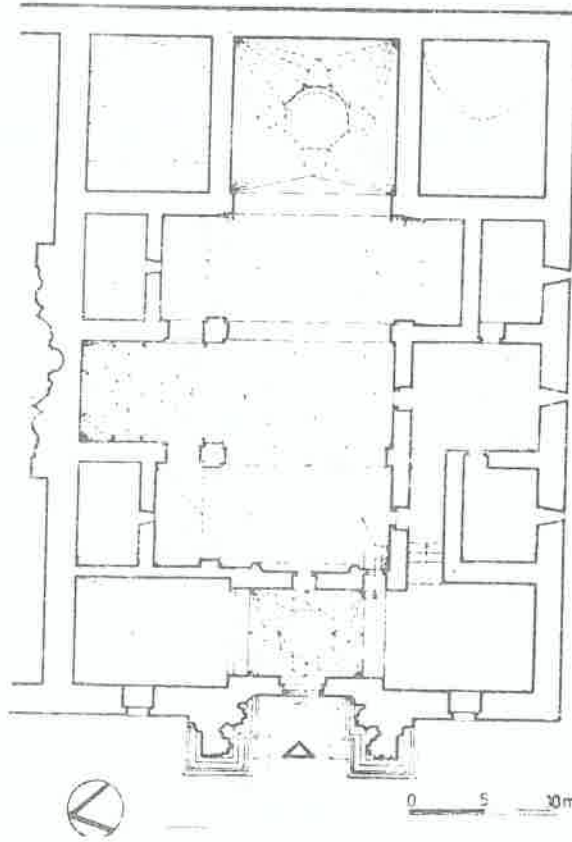
Şekil : 1 Erzurum Yakutiye Medresesi'nin 1984 yılı vaziyet planı.

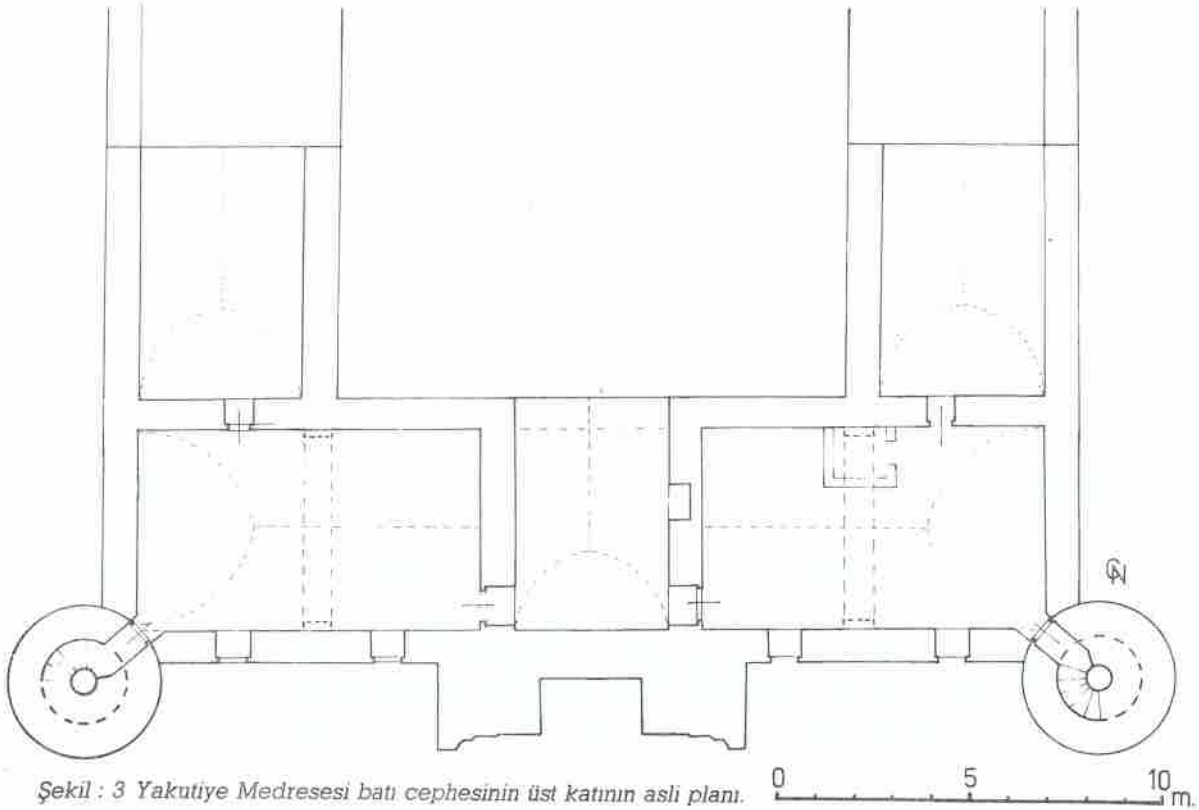
Şekil : 5 Erzurum Ulu Camii'nin aslı vaziyetini gösteren maket.
(Restitüsyon) (Prof.Dr. H. Karamağaralı'dan)

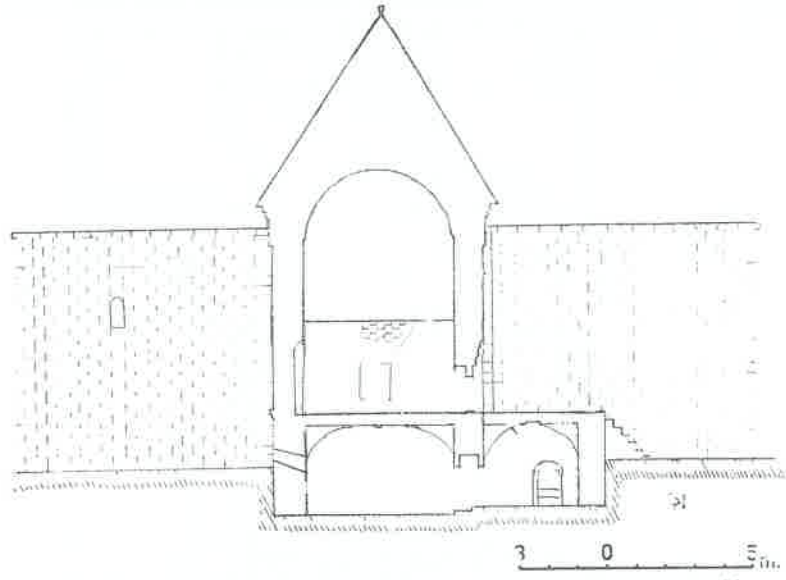
Şekil : 2 Erzurum Yakutiye Medresesi'nin aslı halinin doğu-batı kesiti.

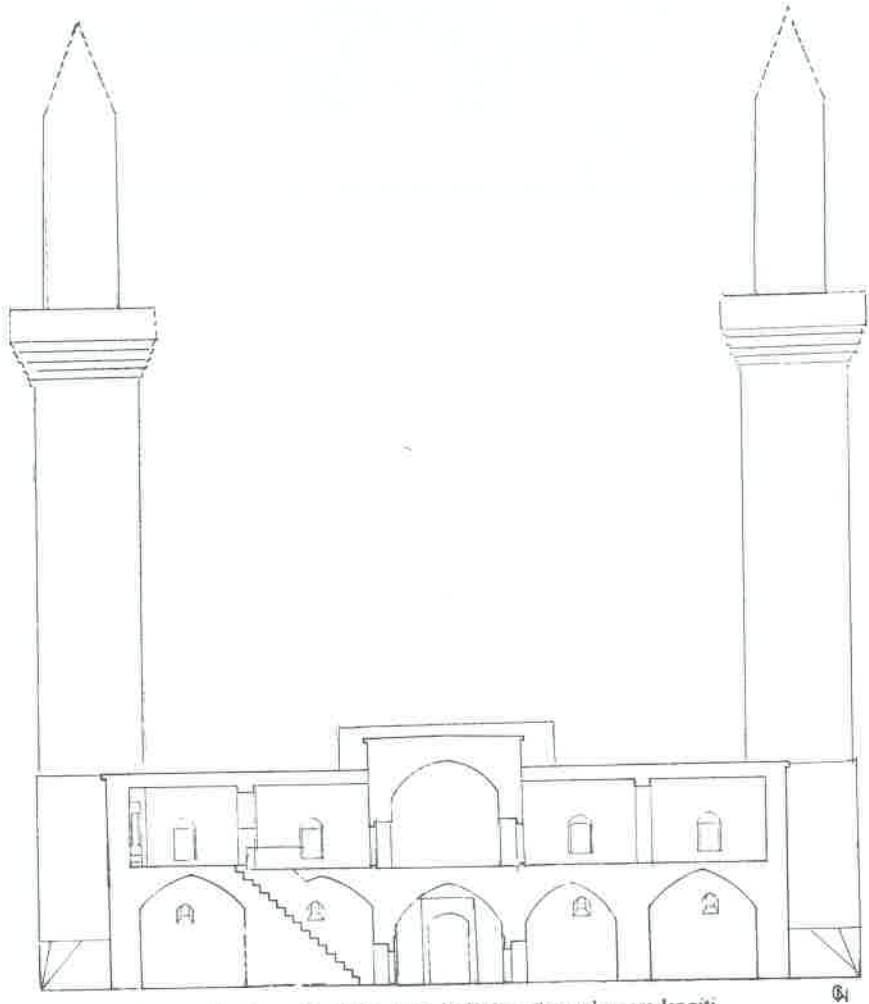
Şekil : 4 Divriği Melike Turan Darü'sşifası üst kat planı (M.Sözen'den)

Şekil : 3 Yakutiye Medresesi batı cephesinin üst katının asli planı.

Şekil : 6 Yakutiye Medresesi türbesinin aslı halinin güney-kuzey kesiti.

Şekil : 7 Yakutiye Medresesi batı cephesinin eski halinin güney-kuzey kesiti.